

ADATTÁR.

RÉGI MAGYAR VERSEK A GRÓF ZICHY-CSALÁD ZSÉLYI LEVÉLTÁRÁBÓL.

Az itt közölt költeményeket dr. Jakubovich Emil kiváló historikusunk fedezte fel a gróf Zichy-nemzetség zsélyi levéltárában s engedte át nekünk gróf Zichy István akad. tag szíves beleegyezésével lemásolás és közlés végett. Valamennyi vagy egykorú másolat, vagy eredeti a XVI. század végéről vagy a XVII. század elejéről.

1. Az első költemény (*Beteges lelkem*) Balassáé. Nem ismeretlen ugyan, megvan a Radvánszky-kódexban 14. sz. a. *Bebek Judith nevére* címmel. (Szilády-kiad. 13—14. l.; újabb 1923. évi kiad. I. k. 71—72. l.) Az ismert szövegénél rövidebb, mivel elhagyta a 7., 9., 10. versszakot, már ez maga mutatja, hogy másolattal van dolgunk és mégis becses változat, mert romlatlanabb szöveget nyújt s megerősít abban a feltevésünkben, hogy Balassának jó ritmusérzéke volt s ami hibás, döcögő vers van költeményei között, annak rossz verselése jórészt onnan ered, hogy másolói nem érezték a ritmust s csak az értelemre ügyelve tönkretették a verset. E változat alapján több ilyen zökkenőt ki lehet javítani.

2. A II. költemény (*Szive ne gerjessen..*) egy ivrét lap egy oldalára írva, XVI. századi kéz írása. Valószínűen Balassa költeménye.

3. A III. költemény (*Vénus kénszeríte*) szintén Balassa költeményének látszik; Balassa ismeretes költeményét választja nótául, Balassa-strófában van írva, Balassa szokott képeit használja, stílusa is megegyező. Ha nem Balassáé volna, akkor jó Balassa-utánzat.

4. Ez a vers (*Tancz etc.*) egy 16-rét, 8 levélből álló kis füzetbe van beírva, kedvelt táncnótáit akarta leírni a tulajdonosa, de csak ezt az egyet írta be. A többi bejegyzés probatio calami-nak látszik. Ilyen a külső lapra írt két sor is: Tancz. Az Rigonak eő Bolasa engem vigasztal, kit giakorta ohaitotta (így) fohazkodassak (így); az 1^b: üres; a 2^a–6 lapon van az itt közölt vers; a 3–6 levél üres. A 7^b levelen más írással szintén tollpróbának látszó verstörödek: Ki szemeucl mig latt az vagi tapastolhat nem lehet ott ketsegh | Igy szeppsseged hige verem Imhol Ieg' Igaz szive(m) hússege(m). 8^a: Ki szemeucl megh lat az uagy tapaBtolhatt azban nincsen ketssegh Igi szeppsseged hige ez verem Iege Igaz szi hušege Hússegemet uege elletem erce. 8^b: Ket dologh sziuedet szokta haborgatnj az szerelem (kihuzott szavak) szol hurijan sokot... futni ket dologh volt ezert Jo. (Ezek így tollpróbák.)

5. *Uj Ének*. Az eddigitől eltérő kézírás a XVII. századból 8-r. négy levélből álló füzetke 1—3 levelére (1^a—3^a) írva.

6. *Uton járók éneke* a XVI. sz. végéről v. a XVII. sz. elejéről való egy lapnyi kézirat, az eddigitől különböző írással. A nótául idézett ének: Remény-

ségem nincs már nékem Balassa ismeretes költeménye. (1923. évi kiadás 73. l. 33. [VIII.] sz.)

7. A *Homonnay György maga személyéről...szereztetett szép ének*, mint a cím, de a tartalom is mutatja, nem lehet Homonnay Gy. írása. A végső versszak szerint 1616-ból való. Az írás olyan, mint Rimay ifjúkori költeményei a sajkóközi könyvtárban. Tudjuk, hogy Homonnai Drugeth Klárát gr. Zichy Péter vette feleségül, a Homonnai-levéltárral így kerülhetett ez a Zichy-nemzetség levéltárába. Érdekes adalék ez a Homonnayak irodalomszerzetetére vonatkozólag; t. i. ismerjük *Homonnay Istvánnak* a Sepsi Jaczkó Máté krónikájába beiktatott («Hozzád kiált lelke, örök életemnek Istene, magos menyben» kezdetű) vitézi énekét (Mikó: *Erd. tört. adatok*. III. k. [Kol. 1858.] 9—10. l.). Rimay «Igaz általút» kezdetű éneke elé e címet írta: «Az jó emlékezetű, vitézségben és istenes életben gyönyörködő, Tekintetes és Nagyságos Homonnai (így) István uram kértére csinálta e következő kis énekét.» *Homonnay Bálintnak* (1577—1609) «A Holdnak, az szép napnak, az szép csillagnak | Istene vezére jó szerencsémnek» kezdetű szép költeménye maradt fenn a Decsi-kódexben s a *Comico-tragédia* c. morálisban (1646) az I. scena 5. actusa felett ilyen nótajelzést olvasunk: «Ad Notam Odes Spect. ac Magn. V. H. Delfisbol Apollo feje le-függeszt 's a' t.»: ez a V. H. is csak a Valentinus Homonnay monogramma lehet. Íme mennyi adat hirdeti a Homonnayak költői hajlamát, pedig bizonyára még több adat is fog erre vonatkozólag előkerülni.

I.

Beteges lelkem ismeg ennekem mar az berelemtul, meli betegsegem erkezet nekem eö tekintetibul kinek besege maga tartasa engemet majd meg eöl,
 Ennek termete egjenes magas mind bep liliom bal, ket bep tarsa köbt mint Venus asoni teczik hogi veftog al, tettetetes köztök mint vilagos nap ha suru kod le bal,
 Batran ket bemet mikor kegjesen en ream forditia, ottan buvemnek eö nagj eöromet magahoz fel gjujtia, mert cziak ket beme az en buvemnek fel gjuo fakliaja.
 Erkölcze belid es bemermetes emberseggel elegj, ekes ajaka piros binten oly mint jol meg nem ert megj edes bebedi jeles trefai¹ savaban eö mind egj.
 Ki ki eö velle tanczat el jarni oly vigan kevannia, az magassagbul az mint furj utan madar magat rugja ily sebesseggel tancziat el jarja nem mozdul dereka,
 Ily bep-s-jo leven ez kegjest hat en miért nem beretnem, beretem -eotet czjak vißont eöis engemet beressen bemei elol bolgalatomert engem el ne vessen.
 De vallion ottan mint lenne dolgom hogj ha nem kellenek, meg ojon engem attul az Isten mert en ugj nem elnek ha ma igj volnek azis tortennek ostan hova lennek.

II.

Ziue ne gerjezen
 Zeme se egressen
 Cupido sebessen
 Leot nilaual ne serczen,

Hane[m] eo kedueben,
 edes kis öleben
 vegje[n] kegyelmeben,
 tartso[n] eo csak bjueben.

¹ Lehúzva: magában.

Ne keüesd az gonozt
 mert bizony jodtul fozt,
 jot beoueo[n] rad nem ozt,
 szerez kis jot bñv sok roz
 Ne fejj engem erreol,
 mert feddez az meliteol,
 fejed abban mereol,
 s-sok gondal tested sereol.

Ha meteol ki tiztul
 jokkal ismet Ujúl,
 s-el hagyotva tereol
 szent lelekkel mert beovol.
 Zent lelek agjaban
 s-ne[m] lakik hazaba[n]
 Cupido markaba[n]
 Kinek s-Venus agjaban.

III.

CANTIO. Notata. Minden nap io reggel.

Venus kenberite, engem arra inte, hogy egy kicsinj munkara, Elmem meg mozdulljon, es kezem indulljon, Irnia az pennara, Kire hogy kedveznek, többi között neznek, legh sebbik leañyara.
 Kiról eteletet, nagjobb dieziretet, többitől fellieb tennek, Nymphai közt sebbet, termetből¹ frissebbet, czudallya mondgya lelnék, kinberit nagy bora, iutat kedwes iora, hogy ha igazt itelnek.
 Nezelem feienkent, el öket egyenként, köztök legh sepe ki wolna, Nymphaknak sokssagha, Juno okossagha, hogy mind rendet allanna; Bemem raiok nezzel, Biwem azon beszél, sebbet ot de kit latna.
 Eggýik elöl alwan, magat meg alazwan, hat nagy sepen ekessült, kedwes tekintettel, illendő termettel, tagaiban testessült, többinel ekesbben, Buletettet testben, s bőlezebbennis eßessült.
 Mi helyen azt lattam, többirol forditam, ottan Bemem vilagat, mondam ez erdemli, akar ki Bemleli, iellül Palmafaga aghat, Többi között sebben, hofta fennyessebben, Piros haynal czillaghatt.
 Annal ki belöl al, Venussis nem talal sebbet neis keressen, kit melto minden Böz, iffiaknak eghö Töz, csak eggvedül köwessen, Iffiak is Bolgallýak, földön még talállýak, wtet engedelmessen.
 Minerva sepsseghe, Juno ekesegehe eötet megh nem haladgya, Vilaghi Bözeknek minden kegyesseknek meltan lehet hadnagyá, Venus is kedwessen nagy eörwendetessen sepssegeert fogadgya.
 Illýen iteletet, tewek: s Tiszteletet adek az legh elseőnek, kinek szepegere, wég ekesegere, Titkon sok Biwek eghnek, Az Musakis meltan, ez Beles föld hatan, job ha ennek kedweznek. finis.

IV.

Tancz. etc.

- 2^a Az Rigonak eő szolasa engem vigaztal, kit giakorta ohaitottam fuhazkodással, mert ekesen kedvesen le ule ő sepe czendesen, sugar-sarniaval.
 Aligh vartam sepe szollasat hagi neki haliliam [így], rosa színű sepe orczaiat hagi czokblhassa[m], Kezet kezemben tarczá[m] sepe orczaiat megh czikolliam azt ohaitottam.
 2^b Megh atta[m] neki magamat mint szerelmemnek, tudo[m] hagi lús nem örül feiem veztenek, söt vigaztal enekkel, ekes trefa bezedekkel, kerli kedvemet etc.

Az Giora.

Mint az Filemile madar tarsat sereti, [Több nincs.]

¹ Lehúzva: kis.

V.

Uj Enek. Nota Izlahelnek [igy] szont Isten[e].

- 1^a El erkezet az siralom aradasa meg Indult keserüségemnek forgasa,
Im hol ket zemem konj hullasa, mert vagion nagy kar vallasa,
El ment edes gioniörü giümöczöm aga, el hervat giöniörüségem hozo
viraga, kiert jai nagy faidalom raga, nem talalhat orvossagot,¹
Jaj bizonj el eset eletem zöd aga, el hirvat zep giöniörüségem uiraga,
mert ziuemnek hodogsaga, most töllem el ment vigasaga,
Oh egeknek örvendetes kivansaga, angialoknak meltosagos vigasaga, kj
nelkül zentek orzaga, csak halal zomorusaga,
- [1^b] Kj ad az en feiemnek vizet mosasra, zemem foljo pataka kónj hullasara,
kj ad keserves sirasra; zivem fajdalmat Indulasara,
Kj vizen engem kj az vadon puztarul, zam kj vetet siralom zomorusagarul,
hogi koniveid ruhamrul kj öntözsem aztatasrul,
Meg bagiat mar az en lelkem sirással, be rakodot² bus zivem könj hullással,
folnak b^w aradasival, sok jaj zom zokogasaval,
Oh zivemnek kivanatos hodogsaga, eletemnek njughatatlan tarto aga, kj
nelkul az napnak vilaga, nekem semj nalad nélkül vigassaga,
- [2^a] Sir az en lelkem nallad nélkül, mint puztaban el marat ju niaj nélkül,
kesereg zivem vég nélkül, minden vigasztalas nélkül,
Mert nincz arva feiemnek ez heljben giamola, kj lelkemet keserveben
vigattallja, nincz ki siralomomat hallja, zivem sebet orvosollya,
Valahova ket zememet fordítom, minden fele eset könjveimet czordjtom,
mert az hol jomot alitom, ot kinomat nönj latom.
Ha tekjntem körül az magas hegieket, sötet homalj fogta el ekessegeket,
Le raktak zep zödsegeket, varjak uiult eteket.
- 2^b Nem tudom hat hova fordiczam feiemet, kjre vessem ket zememet, mert
nem talalom helljemet, cza[k] keserjtem lelkemet,
Im hol zivem³ el Indult az puztaban, zam kj vetet zomoru barkaiaban,
el mar ot zokot fogsagban, boktatvan⁴, ö lakodalman,
Rakodgial meg kedved zerint faidalmokkal, telljel meg sok kezeru jaj
zokkal, elegendiel sok kjnokkal, egiedul ohajtasokkal,
Az zep kut fök Immar Im jndultak, az foljo patakok nagion fel arattak,
sok könjvejm meg rakodtak, kjk mar talpig meg aztattak.
- 3^a Bizonjen vagiok amaz özvegi gelljce, kj tarsatul el valt nincz kj segítse,
es nincz ki zivet enjhicze, csak ki hideg vizelis meg himcze,
Mert egiedül zam kj vetesre, marattam egiedül arvasagra, adattam min-
dentul el haciasra az földönns alig alhatasra,
Arva fejem Immar az halalnak atta[m], bus zivem vigasztalásra hattam,
mert kit en csak ohaitottam; mar en attul elhagittam.

VI.

Vton iarok Eneke, ad notam Remensegem nincs mar nekem etc.

Remensegünk kj uagi nekunk, vezerleo Istenunk,
Vtunkban czellagunk,
mi iartunkban, es keoltunkben, vezer kalauzunk,
kegies igazgatunk,
Indulj mi uelunk, mostani utunk, ald megh, igazgasd,
vezereld Es iarj uelunk,
Hiuejdnok tudgiuk te uagh, Vezerek, otalmok,
Es igazgatoik

¹ Elmaradhatott: rája.² Jav. *rokadot*-ból.³ Lehuzva: lelkem.⁴ Lehuzva: szolgálvan.

Ald megh Vram utainkath' igazgas magunkath,
 Tekincs zugsegjnketh,
 Merth nalad nekul, minth az nap nekul, chiak budosunk
 minth iuhok paztor nekul,
 Minth az napnak zep uilagath, setet be fedesi
 Vtokath ell rejti,
 Vton jaro zarandokok, hofi ninczen uilagok,
 Teuelegnek magok,
 Ha uelunk nem iarz, es nem igazgacz, nem lezunk batrak
 Vtunkba ha te ell hacz.
 De tamagh fele zenth kirallio, czillaga felletunk,
 Lassunk mi uezerunk,
 Az tuz ozlop fenliek minth nap, Angialod eletunk
 Irczon utat nekunk,
 Ne teueliegiunk, de uizen, felden, lassak mindenek,
 Hogi te uag' mi vezerunk,
 Nam regenten, nagi sokkepen, az te zolgajdnak utokat
 vezerled,
 Igazgatad, iarasokath, kiknek Angialodat, vagi
 zep czillagodath,
 Vezerul adad, Tuzes ozlopall, Izraelth keserteteth
 zep fenies felheouell,
 Te wagi mostis, minth akoris nepednek vezere,
 Es azon Istene,
 Vizen, feolden te neuedben, mikor iarunk, kelunk,
 Te hozzad kialtunk,
 Boeciasd Angialod, mutasd czillagod, vezerul ne
 teueliegünk, nalad nekul,
 Faratsagunk, budosasunk utan mi hazunkba
 mi edes hazankba,
 Mikor iutunk, haza terunk teged had diczeriunk
 Zenth neuedeth algiuk,
 Aldoth nagi Isten² kj vtainkban, vezerelsz
 Igazgacz, viselz nagi kegiesen,
 Finis p[er] me akar kj ha io zuel chinalta e Jambor.

VII.

*Homonnaj Geörgij uram o
 Nalgysalga Kivalkeppen maga
 személieről noha neue el
 reitetett, zereztetett,
 es irattatot zep enek.*

- [2^a]Az Vng hauasabul, Humus Unguarabul, Saturnus el ki zalla, Marsual
 egiett ertuen felhoben veletlen zazlokatt el nyuita, hogy az nagy
 felsegnek foliasatt Tibisnek s-Vitézitt ki hallazza.
- De Betuliara, Saturnus kardgiara, nem tekintet Puztara, houa nehez vetni,
 haloiat magasra, mertt két Egemnek partia, ki az Planetakot
 hordozza lauonkra, Erős es nagy hatalma.
- Agistius regen halazuan Tengeren megh elegendek azzall, hogy az mit
 termezett, az zokas neký hoz, vizben elő halakkall, azzal tölti
 hasatt, telhetellen giomrat, nem idegen praedauall.
- De mint vegez testről, dekok emberről nyelveken magiaraznak, Humusnak
 az Embertt, es mint halandonak s-romlandonak ok iriak, hogy
 az Felsegh ellen, czak Porhamu uolna nyľuan ki magiarazzak.

¹ Lehúzva utáná : tekinc.

² Lehúzva : Uram.

- Vallions mit Trýumphal Homonna Hunniabol, regy familiabol, holot mint utolso materia te nagy felhős Ung hausasabol, mely wözöggel nehez zaraztani Tengertt merhetetlen uoltabul.
- Diana turbaiat, kinczet sok araniat, az Vegre rad bizta volt, hogy gazdag-sagóddal, taborod magiarral földünkre boczatod uolt, de mintt scorpioual, morgot az Plutoual titkon practikaltal uolt.
- {2^b}Az kit kalitkaban tartot Hungaria csak arra talaltal uolt, nehez az fiaual megh veretnj attiatt, ezt meg gondolhattad uolt, nagy kiraliunk hitit titkoddal tapodni, ki sok orzag ellen uolt.
- Bar hogy Saturnussal egy barlangban laktal, s-uad emlőjeből zoptal, mikint Hellinander giermek Tiliphusrol iria rea talaltal, melljet Delphin partra regen ki uetet uolt talan ettől tanultal.
- Saulus Damascusra, Zent Ananiasra nagy diczössel megien, hogy fogua uihesse Istennek emberet el zant akarattiaual, hogy Jerusalemben papoknak keduókben, lehessen giorsan megien.
- De Isten őztöne lovarul le veti, vakittia zegyeniti, hogy lassa mely nehez embernek Istennek ellene teorekedny hogy sem Czazart, királytt nem nez az Vr Isten, hanem giorsan le veti.
- Erre Antichristus tudom tanacz adod s-Romay Pontifex uolt, Cardinal es Ersek, sem kiraliunk kepe, s-Nador Ispan ott sem uolt, de Conciliomban hozzat hasonlatost, erre lam talaltal uolt.
- Sionnak varaban Izraell kiralia regen hogy be zorula, Senacherib ellen magas menybeol erőt siralmas zoual hiua, nepet hogy nem kere, de Istenben hiue, s-menyből megh zabadula.
- {3^a}Strucz madar iol tudod, nem Erdőt de puztat zokot megh zallania, mind Egre mind földre, tagas sik mezőre, hogy tugion vigiaznia, de neha tüz fézkett, puztak megh giuladvan, tezik porra hamuua.
- Merhetetlen horgia vizet oltasara, nem zall mas hatarara, de ismet az helyre fézkett megh epiti, batran ő lakasara, hogy tanulvan azon lehessen oltalom, fiau tartasara.
- Strucz madarra tüzet Saturnusnak kölyke s-nem Egiebet hoztal uolt, holot zép fiait tüzzel ő fézkeben hertelen veztetted uolt, alituan praedajat, hogy mint ellensegett hogy te ugý talaltal uolt.
- Szarniokra fel keluen, ellened ki menven az felsegh ugý indita, puztaban iaigato budoso strucz madart fiaert rad tamazta, kimelletlen tested mint Harpiak regen korbaczial sujtoltata.
- Fel allata Isten templomokban zellel, uigiaznj zent strasait, hagi az titok alat iaro Basiliscus ne marhatna iuhait, erött az Istentől keruen remenlenek s-meg segite fiait.
- Scythiaj erős ferfiak mint uadak puztakon es halmokon, uigiazasban uoltak, mikor Niargaltattad hatarunkat uad modon, hogy magadnak azzal meltosagott vehes, es zanthas mj niakunkon.
- {3^b}Dolgod lattiuk ugý lőn mint Augustinusnak amaz kisede gyermekekkel, ki az tenger Partian, labanal sarkauaal fura Egý kis Vermeckzet, kerde Augustinus mire ualo uolna s-teon illýen feleletett.
- Im az merhetetlen tengernek az Vizett, ez Vermeckzebe hordom, de doctor azt monda hogy az lehetetlen, az mint en el gondolom, giermek azt felele, inkab lehetetlen mit keztel bolond modon.
- Olý dolgott követnj az mely lehetetlen Isten ellen embertől, az ki Eghben akar hagni seregestől neha marad Egýedeol, mert porbol az zegent, zokta fel emelnj, keűeltt zegyēnetenj.
- Az nagy felsegh hazatt ki őrizne uoltak kerezettien Patronusok, kik hamar taborra, kezeket kardokra vetuen uigjaznak arra, Saturnusnak fia, Humus halal fia, zel ellen ha alhatna.
- Aldot hirrell Neuel, kemeny kardal kezzell, termett zep nemzettsegem,¹ ne felý mertt hadnagiod, Capitaniod vagion az felseő nagy Eghekben, ki ő szeme fenýett, nem hadgia Nepenek haborgatnj Vezetny.

¹ Lehúzva utána : mertt.

- [4^a]Nemde úgy iarale te Humus Saturnus, mintt Daud s-erős Abner, mikoro[n] az Saul puztaba[n] satorat fel vona Daud ellen, Ejel a Vr I[ste]n strasat el aluta, nepett mély alom foga.
- Le zalla az Daud Abnerrel az hegyről az Saul taboraba, es nagy bator-saggal menenek mind ketten, a' Saul taboraba, mo[n]da vitez Abner, mj kezedbe atta Isten ellensegedett.
- Kéz uala az Abner, hogy Sault az földbe dardaua le zegezze, de nem hagia Daud, Isten kent kiralia hogý keze mia Vezne, monduan, talam az Vr, el vezi ő maga az Saultt ez uilagbol.
- Felveue mingiarast ő iel kopiaiat, es ő ivo poharat, fel uiue az hegyre, es onnat kialtuan serkengeti taborat, fel keluen az Saul zep zoual zol uala, csak ohatna mar magat.
- Közönd eddiglennis hogý az Vrnal eddigh meg határozott orad, veghez hogi megh nem ment, mertt teresed uarta, de kezebe[n] kez Iya, maid rad leouj Nylatt, mintt Julianusra, mert tamattal Christusra.
- [4^b]Czak haza Nepeböl tamazta Abraham őtt kiraly ellen hadatt, harom zaz tizen niolez emberiuell vere illý zantalan sok hadatt, az Lot Patriarkatt am meg zabadita, s-nýere gazdagh Praedakott.
- Ninczen erő soha az Nagý Felsegh ellen, hizem meg gondolhatod, elzart mély titkoknak eleotte iol tugia mj iövendeok uolnanak, megh asott verembe azok bele esnek, kik uezteni akarnak.
- Noha Partot Vttel, magadnak lest vettell, az Vadaz Dianaval, hogý minkett halora Neptunussal eggieott kerges draga Rubintert, kit az felsegh fia, menyből ala hozza, hitönk es vallasunkertt.
- Erős Adamasra el teorólhetetlen betöuel ezt fel irta, ziuconkbe elmenkbe mint giema[n]t giwröben az kepen be foglalta, Jehoua ő Neuett ki belenk oltotta, nehez el rontania.
- El ozla taborod s-wróle tarsoliod, masra zalla iozagod, tanultal magadrul, nem veol Peldatt masrul iaral boldogtalanull, mikent egy Areta Poeta regenten el veze csak bolondull.
- Galliatt az Barazon nehez övedzöuel vinnj termezett ellen, igý Nekedis ember leüen teorekedni az Vrnak vara ellen, az houa mi futonk, hogý megh maradhassunk minden Ellensegh ellen.
- Legý magadnak Immar, ezutan zemembe ne hannjad kis Porodatt, mertt Magiar Magiarra talalt nem tagadhad reghý allapatunkatt, hogý Tanaist, Tigris, altal uzvan Attiank, serze sabadsagunkatt.
- Ugian eztt nem regen erőssite Urunk s-koronazatt kiraliunk, kitt Vitez Atillank Erdely s-fejer Varban Niugvo Boczkaý Attiank, verönk hullasaertt, s-Orzagh oltalmaertt, serze hogý megh tartanank.
- Jeouel Conformalliad Seregeknek ura reghý zabadsagunkatt, Orzagunkkal Egiött tarcz megh Mý Istenönk, kerönk igaz vallasunk, fő Vraink ziuett erre bird Vr I[ste]n s terjen el mý romlasunk.
- Ezer hatt zaz felett tizen hatt Eztendö mikor be forgott uolna, hazam Nemzetsegem veletlen rettenven egy titkos indulaton, Neuedett s-Neuemett im ell reitem mosta[n], ez versek foliasaban. Finis.

Közli: DÉZSI LAJOS.

A RÁDAY-GRADUÁL.

Az IK. mult füzetében Tóth János tollából jelent meg a Ráday-graduál leírása és tartalmának ismertetése (106—112. l.). Mivel e leírást részint hiányosnak tartom, részint pedig megállapításaival több tekintetben nem értek egyet: legyen szabad a hiányokat kiegészítenem s egyes megállapításaira megjegyzéseimet előadnom.

1. Azt írja Tóth J., hogy e graduál «keletkezési ideje 1607—1636 közé esik. 1607 előtti időben nem írathatott, mert ebben az évben adja ki Szenci Molnár A. a francia nótákra készült zsolnárfordítását, graduálénkban pedig két hymnus, még pedig a psal: 51 és az utána következő cím nélküli hymnus a XXXVIII., illetve a XXXV. ps. nótájára megy.» (106. l.) — Ez a megállapítás, szerintem, okadatolásával együtt, tévedésen alapszik, mert hiszen abból, hogy az *Vr Isten mel' fokban vannak* kezdetű és «Az XXXV. foltar notaiara» címmel ellátott éneket e megnevezett zsolnár dallamára énekelték, még egyáltalán nem lehet teljes határozottsággal azt következtetni, hogy ez ének lemásolásakor a graduál szerkesztője Szenci Molnár A. *Psalterium Ungaricum*ára (1607. Hernborn.) gondolt, vagy éppen az volt előtte kinyitva. Tudott dolog ugyanis, hogy a zsolnárok francia dallamai már 1607 előtt, a Szenci Molnár Soltári előtt is ismeretesek voltak a magyar prot., főleg ref. egyházban. A zsolnárokat ugyanis a magyar ref. iskolákban a XVI. sz. végén s még a XVII. sz. első felében is (tehát jóval a Szenci M. A. magyar Soltárinak megjelenése után is) *latinul* énekelték Buchanan György skót, vagy Spethe András német költő fordításában. Hitelesen igazolja ezt Szilágyi Benjámín István sárospataki kollégiumi igazgatónak *Acta Synodi Nationalis Hungaricae* c. kéziratos munkájában (1646) az 50—51. levélen Tolnai Dali János pörével kapcsolatos eme följegyzése: «Quin et Psalmos in Scholis antea, latino idiomato, juxta Paraphrasin Bucani (Buchanani helyett) vel Andree Spethe decantari solitos, in vernaculam lingvam mutare.»¹ Íme 1646-ban merész újítás gyanánt van följegyezve, hogy Tolnai Dali János pataki tanár 1639—1642-ig folytatott tanárkodása alatt az addig latin nyelvű zsolnárokat magyar nyelven énekeltette a kollégiumi ifjúsággal. A Ráday-graduál szerkesztője, aki kántor, lelkész, vagy deák (literatus) ember volt, ismerhette s kódexe szerint valóban ismerte is a XXXV. zsolnár dallamát a Spethe A. *Psalmorum Davidis, Prophetarum Regii, Paraphrasis* c. művéből, melynek 1596-iki heidelbergi kiadása megvan a sárospataki főiskola könyvtárában is. Ebben Spethe a zsolnárokat a francia dallamokkal s Lohwasser német verseinek mintául vételével latin versekben közli a tanuló-ifjúság reggeli és estveli istentiszteleteire. A zsolnár-dallamokat tehát már az iskolában megtanulták a leendő tanítók és papok.

Hogy a Ráday-gr. szerkesztője az *Vr Isten mel' fokban vannak* kezdetű éneket nem Szenci Molnár A. 1607-iki zsolnárkönyvéből vette (Tóth szerint onnan vette, 111. l.), hanem valamely más, kéziratos forrásból, azt egyfelől a következő *szövegeltérések* bizonyítják:

<i>Szenczinél:</i>	<i>Ráday-gr.-ban:</i>
(Cím:) Mindennemű Haborusag ellen a XXXV. Soltarnac Franciai Notaiara.	Az XXXV. foltar notaiara.
1. v. elhadnac Izegénséggel	elhadnac ditfőfeggel

¹ V. ö. Sárospataki Füzetek 1865. 622. l. Szombathi-Szinyei-Gulyás: *A sárospataki főiskola története*. Spatak, 1919. 188—189. l. Szilágyi kéziratos munkáját a spataki könyvtár őrzi. (2 pldban.)

3. v. kísért czac nē megsért	kefert czak meg nē fért
6. « visgális	probalis
7. « lelhessem	n'erheflem;

másfelől pedig a Ráday-graduálbeli szöveg *régiesebb* szóalakjai és *régiesebb*, 1607 előtti, a XVI. század utolsó negyedére valló *helyesírása*:

Szenczinél:

Ráday-gr.:

1. melly elveztheffenec egyedül vagyok Nagy nyavalyámban jaygatoc	mel' elveztheffenec eg'edwl vag'oc nag' n'aval'amban iaigatoc
2. oroblan... jár nagy álnoksággal Hogy bényelheffen Mindenüt... vét eggyikkel hiában jár predát vár.	orozlan... iar nag' alnokfagal hog' be n'elheffen mindenwt... veét eggikkal hiában iar praedat vaar.
3. gyönyörűtséggel mégis.	g'ön örwfeggel megis.
4. Gonofz... gonofzra Mofolyog vigyen fzeles Melly	gonoz... gonozra mofol'og vig'en fzeeles mel'
5. éyelis nálam hál fokafittya nyavalyámat szüntelen... én gyarlo	eielis nalam haal fokafitt'a n'aval'amat z'wntelen... en g'arlo
6. az gyors orofzlánt ez dühös fatánt fegyvert adgy dühösködic	az g'ors orozlant az d'whös fatát feg'vert adg' d'whöfködic
7. teged féllyenek	teged fell'enek

Tóth fentebb idézett szövegéből az tűnik ki, mintha a psal. 51-nél a XXVIII. zsolttár dallamára való utalás is oda volna jegyezve, holott ilyen utalás a «Psal. 51» cím mellett nincs, ami kitűnik a 110. lapon közölt ének feliratából is. Versformájából kétségtelenül lehet azt következtetni, hogy a XXXVIII. zs. dallamára énekelték, de, szerintem ezt a dallamot is már a Spethe-féle latin énekeskönyvből ismerték. Megjegyzem még, hogy ha a Ráday-gr. szerkesztője a Szenczi Molnár zsolttárait ismerte volna, bizonyosan több szép éneket át vett volna belőle, amint a későbbi graduálszerkesztők ezt meg is tették. (Pl. a Nemz. Múz. 105. sz. XVII. századi ívrét-alakú graduáljában tíznél több válogatott zsolttár van Szenczitől átvéve s egymás után beírva.)

A kódex papirosának vízjegyei is a XVI. századi eredetre vallanak. Nevezetesen a 335. 349. lapokon szemlélhető, jól kivehető virágdísz a *háromszírmű liliom* stilizálását jelöli, s ez a vízjegy közeli rokonságban van a Briquet: *Les filigranes dictionnaire historique des marques du papier* c. műve I. k. (1907) 1663. 1664. 1665. 1667. sz. (1543. 1547. 1548. évszámmal ellátott) vízjegyeivel. A XVIII. századi bekötéskor (I. Ráday Gedeon

idejében) használt papiroson (utótábla előtti üres levél) a vízjegy: ovális keretben, koronán, kiterjesztett szárnyal álló bóbítás madár, nyíllal átütve.

Végül megemlítem, hogy ez az ének (Vr Isten mel' fokban v.) nem Szenczi Molnáré. Valamely kéziratos énekgyűjteményből vette át, s így már *ő előtte* megvolt. Valószínű, hogy Péczeli Király Imre is ugyanabból a forrásból vette át 1635-iki Catechismusa végére. Megvan ez az ének a Kecskeméti graduálban is a 606. lapon. (A Magy. Tud. Akadémia tulajdona. A XVII. sz. első feléből, 1633. 1637—38.)

2. Tóth szerint a kódex 1607—1636 közötti iratását igazolja az is, hogy megvan benne a *Men'bol idv'oc moft hozzatoc* kezdetű himnus is, amely nyomtatásban legelőbb az 1635-iki löcsei énekeskönyvben fordul elő. (106. l.) Tóth tehát azt hiszi, hogy ez az ének a löcsei, 1635-iki énekesből került be a kódexbe, holott szerintem megfordítva áll a dolog: valamely kéziratos énekgyűjteményből került be a löcsei énekesbe, még pedig olyan kéziratos gyűjteményből, amely közös forrásul szolgált mind a Ráday-, mind a Kecskeméti-graduál (322. l.) szerkesztője s a löcsei énekes számára. Megjegyzem itt ez énekről, hogy a ref. énekeskönyvekben az elejére egy versszak van betoldva *Az Istennek szent angyala* kezdettel. Szerzője Luther. Az új ref. énekesk. szerkesztői tévesen tulajdonítják a magyar fordítást Lengyel Józsefnek (1770—1821), mert magyar fordítása íme megvan már a Ráday- és Kecskeméti-graduálokban. Előbb megvolt a Ráday-gr., mint az 1635-iki énekes könyv!

3. Némely énekesoport címét nem híven s nem teljes szövegük szerint közli. Pl. V. sorsz. alatt «Palmarum», ehelyett: «In ramis palmar.» VI. sorsz. alatt az első ének (Oh keg. J. Chr.) címe nem: *Hymni Resurrectionis* (ez a 4-ik ének címe!) hanem: *Hymn. pro pace dicendus*. VII. sorsz.: *Hymni Ascensionis* e helyett: *Hymnus in die ascensionis*. VIII. sorsz.: *Hymni Pentecostes* e helyett: *In die Pentecoste*. IX. sorsz.: *Hymni Trinitatis* e helyett: *In festo Sanctæ Trinitatis*. A X. sorsz. alatti *Te deum laudamus* a XI. csoportbeliek után (s nem azok előtt) áll a kódexben. A XIV. sorsz. alatti főcímet: *Vegyes énekek* sarkos zárójel közé kellett volna tenni, mint cikkíró saját jelzését. E csoportban a 2-ik éneknél (Sok n'aval'ankban...) nem vette észre, hogy a versfők a szerző nevét rejtik: STIPHANVS D.

4. A XIX. sorsz. a. a *Ne szaly pörben en velem* kezdetű énekkel kapcsolatosan meg kellett volna említeni, hogy azt Péczeli Király Imre írta. L. Dézsi Balassi-kiadásában 353. l. Balassi, bártfai, 1635—40 közötti kiadásában a 356. lapon. Kódexünkben a teljes 13 versszakos szövegből csak az első 6 versszak van meg, amiből azt következtetem, hogy a 236. lap után legalább egy levél hiányzik a kódexből.

5. Az *Invitatorium natalet* XXI. sorsz. alatt előbb említi *Prosa* címmel (e címet sarkos zárójelbe kellett volna tenni, mert ilyen cím nincs a szöveg felett), mint a *Lamentationeseket*, holott az utóbbi után következik az *előbbi*. A 253—256. lapokon olvasható szövegről nem vette észre, hogy az az *Oratio Jeremiae propheta* nek végéről való. (V. ö. *Öreg grad.* 268—270. l. Megvan a Patay-, Csáti-, Nagydobszai- és Kecskeméti-graduálokban is.) A 253 lap előtt a kódexből hiányzik 6—7 levél.

6. A kódex 53—54. lapján olvasható *Iftennek szent Igeieiből* kezdetű éneket, helyesen amaz énekek közé sorozza Tóth J. (110. l.), amelyek a Batthyányi-graduálból hiányzanak. Mivel ez az ének még nem jelent meg nyomtatásban, méltó a közlésre. Megvan a Nagydobszai (XVI. sz. végéről s a XVII. szból való) gr.-ban a 44. lapon, továbbá a Kálmáncsai-ban is (1622—26-ból), mint első adventi ének. Utolsó versszakát a Nagydobszai-ból irtam ide, mert a Ráday-gr.-ból hiányzik:

Szövege:

Alius

Iftennek szent Igeieiből
mi kereszteneke tanull'üc
es mindēkorō mi magūkat
bŕnōktŕwl meg otmazzc

Mind az törven' es az Prophetac
ezt hirdettek ōk regenten
hog' az Christus iovendōbē
magat adna az halalra

Mertekleteffek mi leg'wnc
etelwnkben italunkban,
es bezedŕwnknc vetketōl
magunkat meg otmazzuc.

Minden gonozt mi el hadg'unc
mellec szivŕwnkben lakoznac
es nalunc hel'e ne leg'en
az ōrdōgi czalardfagnac.

Kialczunk most Iftenŕnkħōz,
es minn'aian kōn'ōrdōgiŕwnc
hog' az Iftennek haragiat
ezzel meg engefzelheffŕc.

Tegedet mi meg bantottunc,
Ur Iften lok bŕneinkvel
de kerŕnc mi teged moftan,
hog' leg' irgalmas mi nekĕ

Emlekezzel meg Ur Iften,
hog' te minket teremtetel
ne akard az te nepedet
adni ōrdōgneke kezében.

Boczafđ meg mi bŕneinket,
es adg' hitet most mi nekĕ
hog' mindenkoron elōtđet
kellemeteseke lehelfŕnc.

Adg'ad boldogh szent haromfagh
hog' nalad minden dolgaink,
kellemeteffōk leg'enek
most es ōrōkkōn ōrōkke. Ug' Leg'en.

7. A 130. lapról közölt «más kézzel» írott énekről (Kristusban szerelmes Atyánk) meg kellett volna említeni a korbéli tájékoztatás szempontjából, hogy I. Ráday Gedeon kézírása, mert abból, hogy *más kéz* írta, nem lehet azt következtetni, hogy újabbkori ének. Az olvasó azt gondolhatja, hogy a kódex törzsanyagához tartozik.

8. Cikkíró nem tudja eldönteni, hogy Pány Janos, aki nevét a 29. lapon a Litanía maior nagy V kezdőbetijében örököltette meg (*Az kglđ ſol | gaja Pany | Janos | 1633.*), másoló volt-e, vagy dedicaló. Szerintem a kódex egykori tulajdonosa volt, lelkész, kántor-tanító, vagy deák (literatus ember), aki a kódex üresen maradt 236. lapjára beírta a *Ne szaly pörben en velem* kezdetű, Péczeli Király Imrétől való bűnbánati éneket. (V. ő. itt a 4. sz. a. megjegyzéssel!) A *g* és *j* betű alsó szárának fölajtása s a tinta ugyanazon kézre vall. A Pány-család címeres levele 1668 ápr. 7-én kelt. Nagy Iván adatai szerint Arad-, Abauj-, Ugocsa megyében is éltek e család tagjai. Az 1754—5-iki nemesi összeírás alkalmával Borsodmegyében két Pányi János s egy Mihály igazolta nemességét. A kódex szerintem nem a Ráday-család számára készült; csak a XVIII. században került a tudomány- és irodalomkedvelő I. Ráday Gedeon birtokába ajándékozás vagy vásárlás útján, s ő, lelki gyönyörűséggel olvasgatván az énekeket, nevének kezdőbetijét is megtalálván a szép initialék között, örömmel jegyezte bele e szavakat: *Az én*

Betüm (189. l.); más helyekre pedig (címlap, 57., 100., 135., 343.) családnevét s illetőleg nevének kezdőbetűit (R. G.) jegyezte oda.

9. Azt írja Tóth J., hogy kódexünk 146 hymnust (+ 27 sor responsoria) és 49 psalmust tartalmaz. A hymnusokat nem jól számolta meg szerző, mert azok száma, a kisebb szertartásos énekekkel (respons. versic. benedict. invit. lament. stb.) s a 49 psalmussal együtt: 152.

8. A XVI. és XVII. századból ránk maradt kéziratos graduálok énekananyagának irodalomtörténeti szempontból való vizsgálata elsörendü fontosságú már csak azért is, mert csak tüzetes és rendszeres vizsgálat útján lehet megállapítani az egyes graduálok énekkészletének eredetét, egymáshoz való viszonyát, a gyűjtemények közeli vagy távoli rokonságát, ha lehetséges, leszármazási tábláját, egyszóval: a graduálok genétikus történetét.

A ránk maradt, eddig ismert kéziratos prot. magyar szertartásos énekeskönyvek között a legrégebb az 1556 és 1563 közötti időből való Batthyány-kódex v. graduál. Idői sorrendben nem esik messze túl rajta a két sárospataki graduál: a Patay- és Csáti-kódex, amelyeknek igen sok darabja a Batthyány-kódex darabjaival közös eredetre vall. Közlebbi-távolabbi rokonságban vannak a Batthyány-kódexszel a későbbi graduálok is, szinte kivétel nélkül; így pl. a Nagydobszai, Spáczay, Kecskeméti, Kálmáncsai, Csurgói, Óvári, a nyomtatottak közül a Huszár Gálé (1574) s a Dajka-Geleji Katona-féle, 1636-iki *Öreg graduál* stb. Azonban minden eddig ismert graduálnál közlebbi atyafiságban van vele a Ráday-graduál, amelynek szerkesztését a XVI. sz. végére vagy a XVII. sz. elejére helyezem. Szerintem a terminus a quo az az idő lehet, amikor a Spethe francia dallamokkal ellátott s Lobwasser német zsolnárkönyvéből latinra fordított zsolnárok dallamai már ismeretesebbek voltak hazánkban, vagyis: a XVI. sz. kilencvenes évei; a terminus ad quem pedig Szenczi Molnár Zsoltárainak megjelenése, vagyis 1607.

A Ráday-graduál tüzetes megvizsgálása s áttanulmányozása után megállapítottam, hogy legközlebbi, egyenes vérségi rokonságban van a Batthyány-kódexszel (ezt Tóth J. is helyesen állapította meg), illetőleg annak egyik másolati példányával, továbbá a két Sárospataki, a Nagydobszai és Kecskeméti graduálokkal, mert kódexünk 152 éneke közül

a Batthyányban megvan	141
(tehát a Ráday-gr. énekkészletéből csupán csak 9 ének nincs meg benne teljes egészében, illetőleg lényeges eltéréssel)	
a Nagydobszaiban megvan	106
a sárospataki Csáti-graduálban	86
a sárospataki Patay-graduálban	71 ¹
a Kecskeméti-graduálban	56

Mivel pedig a XVI. sz. utolsó negyedéből s a XVII. századból való Nagydobszai-grad. első nagyobb fele (1—260. l.) jórészben azonos a 1639-ből

¹ A két sárospataki graduálban sokkal több, a Batthyányéval közös forrásból való ének volt meg, mint ma van, mert a két graduálból ma már sok levél hiányzik.

való Csurgói-graduállal (Pr. Szemle, 1900: 339., 341. l.): így a Csurgói-gr. is a Batthyány-kódex közeli atyafiságába tartozik.¹

A Ráday-gr. *forrásai* a köv. kéziratok graduálok voltak:

a) Első és főforrás volt a Batthyány-gr., melynek énekei közül 141-et átvett, ami a Ráday-gr. anyagának 92·63°/₁₀₀-át teszi. Helyesírása is jórészen egyezik vele. A Ráday-gr. írói-szerkesztői azonban nem mindenütt szolgailag másolták a Batthyány szövegét, mert az írást, ahhoz viszonyítva, itt-ott már kissé modernizálták, egyes versiculusok fölé öregbetűs címekeket írtak (180—182. lap l), egyes énekeket rövidebb formában (egyes verseket mellőzve) írtak le, másokba meg (pl. a *Sokan vannak* kezdetűbe, továbbá két antiphonába) oly részleteket írtak be, amelyek a Batthyány-ban nincsenek meg s egy helyen az énekcsoportok sorrendjét is megtörték (a kódex második felében).

b) Egy másik forrása közös volt a Kecskeméti-gr.-lal, mert a Ráday gr.-nak a Batthyányban egészben vagy részben elő nem forduló 9 éneke s két eltérő szövegű antiphonája közül (Istennek sz. Igéjéből; Krisztusban szerelmes Atyánk; Sok nyavalyánkban; Kegyelmezz meg; Mennyből jövök; Ur Isten mely sokan; Jerémiás imáds.; Athanasius hitv.; Ne szállj perbe; antiphonák: Szólla énnem; Husvét napján hajnalban) 3 ének (Ur Isten mely sokan; Mennyből jövök; Jerém. imáds.) a Kecskeméti-ben is szerepel; 4 viszont (Istennek szent Igéjéből; Sok nyavalyánkban; Athanasius hitv.; Jerém. imáds.) megvan a Nagydobszaiban (az első a Kálmáncaiban is, a második a Patayban, Kecskeméti-ben és Csátiban), tehát szintén közös forrásból merítették a szerkesztők. A Kegyelmezz meg kezdetű a Rádayban fordul elő először (máshol nincs meg); a Ne szállj perbe kezdetű Péczeli Királyé; a két antiphona megvan, eltéréssel, a két patakiban. Az eltérő szövegrész vagy a Patayból van kölcsönözve, vagy pedig — ami valószínűbb — közös forrásból. Végül a Krisztusban szerelmes Atyánk kezdetű invocatio csak a Rádayban fordul elő. Valószínűleg I. Ráday Gedeon szerzeménye. (Az írása az övé.)

A Ráday-gr. a Batthyányval rokonságban levő énekes-kódexek idői sorrendjébe ekkép illeszthető be:

1. Batthyány (1556—1563).
2. Sárospataki Csáti (XVI. sz. vége, XVII. eleje 1602-ig).
3. Sárospataki Patay (XVI. sz. vége, XVII-ik legeleje).
4. Ráday (1596—1607).
5. Nagydobszai (XVI. sz. vége és XVII. sz.).
6. Spáczay (1619).
7. Kálmáncai (1622—26).
8. Kecskeméti (1633. 1637—38).
9. Csurgói (1639).

Ezeken kívül van még egy évszám nélküli graduál, amely szintén rokonságban van a Baththányval és így atyjafiaival is. Ez az Óvári-gr.,

¹ A kéziratok graduálok kivül rokonságban áll a nyomtatottak közül a Batthyány-kódex-szel a Huszár Gál 1574-iki *Énekese* s az 1636-iki Dajka-Geleji-féle *Óreg grad.*, ez utóbbinak énekkészlete ⁸/₁₀ részben a Batthyány-kódexnek is anyaga (IK. 1905: 141. l.). A Ráday-gr. énekei közül 61 van meg az *Óreg gr.*-ban.

mélynek keletkezését Kálmán Farkas a XVII. sz. legelejére teszi. (Debr. Prot. Lap. 1882: 64.).

A Ráday-gr. előállításának körülményei minden bizonnyal ugyanazok, mint a többiekéi: a közszükséglet teremtette meg őket. Lelkész, kántor, vagy egyházközség nem lehetett el nélküle. Legalább egy szertartásos énekes könyvnek lenni kellett az eklézsiában. A szerkesztő (s egyúttal másoló, illetőleg másoló) nyilván valakinek megbízásából készítette a 4-r. alakú Ráday-gr.-t. Rendszerint a megbízó (lelkész? kántor?) állapította meg a graduál tartalmát, terjedelmét és alakját. Egy 1912-ben általam fölfedezett, graduált-rendelő levél élesen bevilágít a XVI. és XVII. századi graduálok előállításának körülményeibe. Lövei Vajda György sopronlövői ev. lelkész 1650 márc. 16-án kelt levelében közli Csepregi Mihály deák urammal — akivel egy új kézíratos graduál ügyében már előbb is levelet váltott a megrendelt graduál terjedelmére, betűinek festésére, írására s tartalmára vonatkozó kérdéseivel kapcsolatosan — hogy «az mi az Graduálnak Quantitássát illeti, legien csak négy konc. Compingálja az mint leg jobban tudgya Kegyelmed. Az Irása pedig szép öreg légyen.» Majd részletesen megállapítja tartalmát s a tartalom sorrendjét. «Kotakra való Lamentatiok — úgymond — Passio előtt legyenek, a többi Passio után, s mindenik eleiben aszt írja Kegyelmed, hoc et hoc tempore dicenda.» — Úgy látszik, hogy ez a tájékoztató jelzés igen fontos volt a lelkész és kántor számára, mert így hamar megtalálta a kötetben az épen szükséges alkalmi énekeket. Ezért jegyezte oda a Ráday-gr. szerkesztője is a Versiculusok elé a tájékoztató föliratokat, amelyek a Batthyány-kódexből hiányzottak. — «Továbbá — folytatja Lövei — csak válogatott hymnusokat, Antiphonákat az fő Innepekre valókatt írjon Kegyelmed beléje; az melly énekeket pedig megh találhatni az Nyomatott Csepregi Graduálban (ez a Csepregen nyomtatott graduál ismeretlen irodalmunkban), ne is írja Kegyelmed belé. Az Adventre és Bőjtre való, totbul fordított Énekeket és mindennapi Reggelre valókat is, de ollyakat, mellyek ninczenek az Csepregi Gradualba, legh először írjon Kegyelmed.» Végül arra kéri Lövei a graduál-készítő deákot, hogy «egy Passionalist» küldjön neki a húsvéti ünnepekre, de ha «az Uj Gradualt küldenné általl... annalis kedvesb dolgott cselekedne.» (lt. I. évf. 111—112. l.).

A Ráday-gr. tartalmát is főleg olyan énekek alkotják, amilyeneket Lövei kívánt a Csepregi Mihály deák műhelyében megrendelt új graduálba iratni. Lövei leveléből az tűnik ki, hogy a graduálkészítő Csepregi Mihály deák uram műhelyében Passionalisok, vagyis a Jézus szenvedésének történetét az evangéliumok szerint tárgyaló, kótás, írott énekeskönyvek is voltak külön füzetben, teljesen kész állapotban.

A Ráday-gr. terjedelme a mainál jóval nagyobb lehetett, mert sok levél hiányzik belőle közből és a végén. I. Ráday Gedeon köttethette be, hogy az elpusztulástól megóvja az addig három füzetben önállóan szerepelt ref. szertartásos könyvet. A három füzet három kéz írása. Az első az 1—238. (Hymnusok, Resp., Antiph.) lapokat, a második a Lamentatiókat (239—263. l.), a harmadik pedig a Dávid Psalmusait (265—408. l.) írta. Az első kéz munkája ívjelzésekkel is el van látva. (Tóth J. csak két kéz munkájának tartja.) Birtokosa azelőtt valamely nagyobb falusi vagy városi egyházközség volt.

1635-ben a reformátusok az olyan «együgyűbb Ecclesiák kedvéért, a' mellyekben az Gradualnak szerit nem tehetik», a debreceni Psalterium mellé Istenes Hymnusokat adtak ki egy külön füzetben Lőcsén. (RMK. I. 650.)

A Ráday-gr. újabb beszélő bizonyosága annak, hogy a graduál-irodalom a régi jó énekkészlet fölhasználásával s újabb énekek beiktatásával az 1600 körüli években szépen virágzott, mondhatni virágkorát élte s csak a XVII. sz. második felében indult hanyatlásnak, amikor aztán a szertartásos énekek lassan-lassan kezdtek kiszorulni a prot. istentisztelethől s az éneklés, a változó éneklés kiküszöbölésével, *tisztán gyülekezeti közös éneklésből* állott.

Úgy érzem, hogy többet és gyakrabban kellene foglalkoznunk a XVI—XVII. század graduál-irodalmával, hogy az előmunkálatok után majd elkészíthető legyen az összes egyházi énekek lexikona, amelyben minden egyes magyar egyházi ének, kath. és protestáns, a kezdősor szerinti, betűsoros jegyzékben, eredetének, szerzőjének, első előfordulási helyének s nyomtatásban való első megjelenésének időbeli feltüntetésével szerepelne. Olyan lexikonra gondolok, mint a német irodalomban a Fischer-féle *Kirchenlieder-Lexicon*, mely 1878—86-ban jelent meg.

HARSÁNYI ISTVÁN.

EGY RÁDAY PÁLNAK TULAJDONÍTOTT RÉGI ÉNEK IGAZI SZERZŐJE.

Révész Imre *A magyarországi ref. egyház közönséges Énekes könyvéről* c., Debrecenben, 1866-ban megjelent füzetének 36. lapján azt írja a *Magasztallak én Téged* kezdetű énekről, hogy az «Régi». Majd később, e füzetének házi, kézi példányába, mely jelenleg Fejes István püspök hagyatékából a sárospataki főisk. könyvtár tulajdona, kék ceruzával pótlólag utána írta a *Ráday Pál* nevét, nyilván azért, mert valahol azt olvasta vagy hallotta, hogy ez az igen kedvelt reggeli ének a Ráday szerzeménye. Ugyancsak Ráday Pálénak tartja S. Szabó József is (Debr. *Képes Kalend.* 1906 : 45), aki szerint még a «Te néked uram hálát adok» kezdetű régi ének is a Rádayé. Szügyi József szerint (*A magyar ref. énekeskönyv multja.* 1910 : 28) németből fordítottatott s a református énekeskönyvekbe a XVIII. században jött át. Utal arra, hogy Ráday Pál *Lelki hódolása*, Sartorius *Lelki Órája* s a *Zengedező mennyei kar* sorban hozzák. Azonban Szügyi itt annyiban téved, hogy az említett források közül Ráday *Lelki hódolása*ban nem fordul elő. Szinyei Gerzson azt jegyezte fel énekeskönyvében ez ének után, hogy: «*Régi. Szerzője ismeretlen.*»

Kutatásaim folyamán megállapítottam, hogy ezt az éneket tévesen tartják Ráday Pálénak, valamint azt is, hogy ez éneknek ki az igazi szerzője és ki a magyar fordítója.

1925 júniusában ugyanis a kunszentmiklósi ref. reálgymnázium könyvtárában kutatóm, egy kéziratos kötetben (jelzete $\frac{023}{1923}$) ráakadtam Szerencsi Nagy István nagygyőri ref. lelkipásztornak a Bod Péter *Athénásához* készített, de nyomtatásban meg nem jelent *Toldalékjára*, melyet a naplóíró Keresztesi József mentett meg, másolt le s bővített ki; kéziratóból aztán ismét

lemásolta Szakács József. (4-r. kötve, 207—240.) E kéziratós kötet 220. lapján Miskolczi Csulyak István szerencsi, miskolci, majd olaszlisztkai ref. lelkészről, a zempléni egyházmegyének 1629—1645-ig espereséről az olvasható, hogy:

«2. Németből fordította Szerentsen 1610 ama szép Ditséretet, mellyet ma is éneklünk: *Magasztallak én téged, Isten Egeknek Királyját s. a. t.*».

Szerencsi Nagy István Miskolczi Csulyak Istvánról szóló emez adatát nyilván abból a Csulyak István által írt s egész élete történetét felölelő latin verseztől vette, melyet fia, Gáspár — az apja halálát is beiktatván — kinyomatott két példányban Váradon e címmel: *Diegesis Historica de vita et obitu Reverendissimi et Clar. Patris Stephani Chuliac Miskolcini, propria opera conscripta.* (Ez az egyleveles epitaphium-nyomatvány ma már ismeretlen irodalmunkban.) A forrás, melyből döntő jelentőségű adatunk való, teljes hitelességű. Ennélfogva minden kétséget kizárólag megállapíthatjuk, hogy a *Magasztallak én téged* kezdetű, a kálvinisták és lutheránusok által ma is kedvelt és használt szép reggeli ének magyar fordítója *Miskolczi Csulyak István volt*, szerencsi lelkész (1608—1612) korában, 1610-ben. Mikor Szenci Molnár Albert megtudta Marburgban, hogy Miskolczi Csulyak egy reggeli éneket szerzett, levélben kérte Miskolczit, hogy küldje el neki. Miskolczi, szerencsi lelkész korában, 1610 május 7-én Szepsiben kelt levelében válaszul azt írja Szenczinek, hogy az ének, melyet a szerencsi egyházközségben már énekelnek, nincs kezében. Ha szüksége van rá, kérje el Szepsi Györgytől Heidelbergából. («Cantionem quandam scripsi ad melodiam: Ich dank dir lieber Herr' non est mihi ad manus et in ecclesia nostra canitur, tu eam, si vis, a Georgio Szepsi Heidelberga pete.»)

Most már állapítsuk meg 1. hogy az ének magyar szövege hű fordítása-e, vagy szabad költői átdolgozása-e a német eredetinek? 2. ki a német szöveg szerzője? 3. Miskolczitól való magyar fordítása melyik magyar énekes, könyvben fordul elő először? E három kérdésre együttesen adom meg a feleletet.

A német szöveg először 1535 körül Nürnbergben év nélkül, egy kis füzetben, másodszor pedig 1539-ben a Schumann-féle *Gesangbuch*-ban jelent meg. (Fischer: *Kirchenlieder-Lexicon*. I. Gotha, 1878. 325—26. l.) Igen sok német énekeskönyvben szerepel ez a nagyon kedvelt ének. Megvan az 1748-ban Nürnbergben kiadott *Gesangbuch*-ban is (388. l.). Terjedelme 1—9 vszak. Kezdeté: *Ich dank dir lieber HErrre!* Szerzője Kohlrosz [Kolrose] János bázeli luth. tanító, majd pap, énekköltő és színműrő, aki 1558-ban halt meg.¹ Az ének magyar fordítása, eddig fölkeresett adataim szerint először Ács Mihály *Zöngedező mennyei kar* c. énekesének löcsei, évnélküli, de a XVII. sz. második feléből (1696 előtti évek valamelyikéből) való s a Magyar Nemzeti Múzeum Tódoreszku-Horváth könyvtárában őrzött évnélküli kiadásában (Jelz.: 2080), az 5. lapon 1—9. vszak terjedelemben fordul elő. A prózaként tördelt szöveg felett ott van a német szöveg első versének kezdete.

A magyar szöveg nem szószertint fordítás, hanem szabad költői átdolgozás, de a versről-versre füződő gondolatmenet megtartásával. A leg-

¹ Jöcher: *Allgem. gelehrt. Lexikon*. II. 2144. Goedeke: *Grundriss* II. 181., 337., 343—4.

szabadabb a 9. vsz. tolmácsolása. Megvan a *Zeng. mennyei kar* 1696-iki kiadásában is (7. l.), hasonlóképp az 1703-iki löcsei, 1704-iki u. o., 1730-iki frankfurti, 1743-iki u. o. (helyesen győri) és 1747-iki augustai kiadásában s a későbbi kiadásokban. (Az 1680-as kolozsvári *Énekesben* s Gönczy György sokszor megjelent énekeskönyvének XVII. századi kiadásában nem szerepel.)

HARSÁNYI ISTVÁN.

EGY CSOKONAI-VERS KÉT DALLAMA.

Csokonai úgy él a köztudatban, mint dalszerző, dalok szövegírója — holott a verseire szerzett egykorú dallamok közül ma alig énekelnek egy-kettőt, s a *Földiekkel játszó égi tünemény* és az *Ó Tihanynak riadó leánya* kezdetűeken kívül kevesen tudnának még akár csak egyet is felemlíteni. De bármily népszerűek voltak is ezek szerzőjük korában s azóta is egy évszázadon át, nem tarthatnók valószínűnek, hogy két dal szerezte volna meg költőnknek a népszerű szövegíró hírét. Nem is így áll a dolog. A múlt század első évtizedeiben csakugyan nagyon népszerűek voltak a Csokonai-dalok. A nyomtatásban megjelenteken kívül kéziratossal gyűjteményekben minduntalan rábukkan az ember a dallamok alatt Csokonai szövegeire. A Tóth István-féle, 1832-ből származó *Áriák és dalok* gyűjteményében¹ körülbelül ötven Csokonai-dal található. A szerző neve egy-két kivétellel nincs kiírva, s mivel a versek a kevésbé ismertek közé tartoznak, nem csoda, hogy eddig senki sem vett róluk tudomást. Hogy szájhagyomány útján sem maradtak fenn e dallamok, azt azzal magyarázhatjuk, hogy közülük a legjobbak is az egykorú dallamtermés átlagos nivelóján mozognak s átveszik a divatos sablonokat, melyek az ízlések változásával a leghamarabb merülnek feledésbe. Más részük pedig kezdetleges voltánál fogva már az időben sem örvendhetett nagyobb elterjedtségnek.

E száz év előtti dalirodalomból ma főképp azok a dallamok érdekelhetik a kutatót, melyeknek adatok bizonyítják szélesebbkörű elterjedtségét, vagy melyek jelentős vonással járulnak hozzá a korszak általános jellemzéséhez. Ilyen az a dal, melyről a következőkben kívánok szólni. A vers címe *Rózsím sírja felett*, mint dalszöveg, a *Forró sóhajtsók* kezdőszavak alatt ismeretes. Csokonai e versére a múlt század elején két dallamot is szereztek; sajnos, mindkettőnek szerzője ismeretlen. Az egyik legelőször Márton József bécsi Csokonai-kiadásának kóta-mellékleteként jelent meg 1813-ban. Megtalálható ezenkívül Tóth István említett kéziratossal gyűjteményében is. Bartalus István is ugyanezzel a dallammal közli Csokonai versét *Magyar Orpheusában*.

A másik dallam négy feljegyzésben maradt ránk, a sárospataki főiskola négy kéziratossal Melodiáriumban. Az 1762. számában (az 1837—53-as évek-ből), az 1766. sz.-ban (az 1840—50-es évekből), az 1881. sz.-ban (1846-ból)

¹ A M. T. Akadémia kéziratárában. (M. Ir. Régi s újabb írók 8.-r. 63.)